

KARDOS FERENC

Gondolatok a roma gyermekek olvasóvá neveléséről

Az iskola és a könyvtár – sokféle eljárást, módszert kidolgozott már, használ annak érdekében, hogy gyermekeink minél jobban, hatékonyabban, minél többet olvassanak, napi elfoglaltsággá, napi élménnyé váljon gyermekeink életében az olvasás. A korábbi évtizedekben e módszerek az iskola, illetve a könyvtár keretein belül kialakult és működő eljárások voltak, melyek kevésbé vetettek számot a gyermek helyi kulturális környezetével. Mára jelentősen változott a helyzet az iskolák és a könyvtárak többsége már külső partnert is keres olvasást megkedveltető eljárásaihoz, akcióihoz a roma közösségekből, a roma kultúra terjesztői közül, illetve megjelent az olvasás, mint cselekvés és mint minta a roma családokban. Mindez egy globalizálódó kultúrában változik így, az uralkodó kulturális piaci viszonyok nyomása alatt. Most e folyamatokból mutatok fel néhányat egy pillanatra, leginkább az elgondolkodtatás szándékával.

Mielőtt azonban belekezdenék a téma tárgyalásába, hadd tisztázzak egy örökké kényes, jogosan felvethető és csak nehezen, mindig a pontos pedagógiai helyzet ismeretében megválaszolható kérdést.

Vajon van-e jogosultsága, értelme a roma gyermek és a magyar gyermek megkülönböztetésének az olvasáskultúra szempontjából szempontból?

Jogok tekintetében nyilvánvalóan nincs. A pedagógusnak és a könyvtárosnak lehetőleg otthon kell hagynia mindennapi előítéleteit, a nevelt gyermekekkel kapcsolatosan környezetében létező sztereotípiákat s mindegyik gyermeknek úgy kell megmutatni, megtapasztaltatni a világot, ahogyan az abban a helyzetben legteljesebben lehetséges. Tudom, hogy nehéz, hogy nem mindig sikerülhet tökéletesen, de az erre való törekvés is már hoz eredményeket, a gyermekek, a szülők látják és többnyire értéklik az erőfeszítéseket.

Pedagógiai szempontból azonban egy mellérendelt különbségtételnek lehet jogosultsága, ha az nem alakít ki többletjogot, ha annak értelme és tartalma egy speciális pedagógiai helyzet speciális megoldása az integrált oktatás és nevelés keretein belül. Ebben az értelemben a roma gyermek nem másként más, mint a vállalkozó, az ipari munkás, a falusi, mezőgazdaságból élő ember, vagy a közalkalmazott pedagógus gyermeke, aki sajátos és csak rá jellemző olvasási szokásokkal rendelkezik s akiket más- és más módon lehet az olvasás, a könyvtár felé vezetni. Ez persze feltételezi a helyi társadalom megfelelő ismeretét, a valós állapotnak megfelelő differenciált kép kialakítását az olvasáskultúra helyi állapotait ismerően is.

A roma közösségben élő gyermekkel kapcsolatosan az olvasás felé vezető segítőnek tisztában kell lennie azokkal a kulturális másságokkal, amit a mai magyar roma kultúra (annak országos és helyi értékei, elgondolásai) ad a gyermeknek, amely kulturális univerzumban értelmeződik a gyermek minden olvasmányélménye. A segítő az eljárásbeli, módszertani különbségtétel során nem rangsorolhatja a kulturális értékeket, mert az egyfelől sérti a gyermek kulturális szuverenitását, másfelől minden rangsorolás egy adott ideálisnak vélt, egy rendszert alkotó kulturális állapotot feltételezve

foglalmaz meg határozott utakat, márpedig a roma kultúrának világszerte éppen az alkalmazkodóképességet, a kultúra átörökítés és közvetítés sokféle formáját, a többnyelvűséget tartják nagy értékének.

Ebben a partneri viszonyban fel lehet tárni a roma vezető, képviselő számára, hogy milyen pedagógiai, szakmai szükségserűségek indokoltak módszertani különbségtételt, illetve tisztázható hogy milyen megnyilatkozások értődtek félre.

A megfelelő helyzetértékelés első mozzanata a gyermek családjának kulturális feltérképezése, hiszen az olvasóvá nevelődés egyik fontos, a gyermek nevelődése során elsőként ható terepe a szülői ház.

A roma család, mint az olvasóvá nevelés terepe

Az olvasóvá válás, információ- és könyvtárhasználóvá nevelődés már a gyermek első eszmélésénél megkezdődik, s az élete végéig tartó többnyire szocializációs folyamat, melybe bele-bele hatol a tudatos pedagógiai tevékenység. Nagyon sok tényező befolyásolja ezt a nevelődést s csak a tényezők kisebb részéről mondhatnánk csak azt mi könyvtárosok és pedagógusok, hogy a képesek vagyunk befolyásolni, ellenőrzésünk alatt tartani. Elsősorban ilyenek a gyermek legszűkebb környezetében – családjában, roma közösségében – működő kulturális folyamatok. Ma még kevésbé ismert terep ez, a kutatások sem voltak kíváncsiak a roma kisközösségek olvasásszociológiai folyamataira még kellőképpen.

A roma család, tágabb értelemben a rokonsági rendszer együtt, egy településen élő tagjai elsősorban verbális kommunikációval élnek, olvasási kultúrájuk, olvasáshoz való viszonyuk legalább annyira különböző, mint a társadalom magyar családjaiban. Jó példa erre a sokféle viszonyulásra az egyik zalai kistelepülés külterületen élő roma (esetünkben beás) közösséghez tartozó nagycsaládnak a szokásai: A nagycsalád keretein belül élő két elemi (szülők és gyermekek) családnak van otthon könyvgyűjteménye, s iskolás gyermekeik rendszeresen olvasnak (a tanuláson kívül is), vannak kedvenc olvasmányaik, olvasott témáik. A szülők olvasnak újságot, krimit. Az anya testvérének családjában van néhány könyv, a gyerekek csak tanuláskor olvasnak, a másik testvér családjában pedig – tanuló gyermek nem lévén – nincs jelen az olvasás. A településrészen lakó, egyedül élő közeli rokon csak „kalendáriumot” olvas, egy másik egyedül élő csak rádiózik, de a falu hirdetőményeit rendszeresen elolvassa, és közvetíti a közösség felé. Szóval ahány ház, annyi szokás. A nem olvasók aránya nagy a családon belül, de ez az arány – megfigyeléseim és számításaim szerint – nem sokkal tér el a település belterületen élő, mezőgazdaságból, segéd- vagy betanított munkából élő családjaitól. Az egyetlen lényeges különbség talán csak az, hogy a településen él olyan magyar család, ahol szép darabszámú könyvgyűjtemény szobadíszként funkcionál, ilyet az egyszerűbb, szegényebb beás családoknál nem találunk. Azonban egy északmagyarországi gazdagabb romungró háztartásban erre is találtam példát. De a különbségek ennél sokkal nagyobbak is lehetnek roma családok között, s ezek a különbségek részben – az anyagi-szociális háttéren túl – a mai roma társadalom eltérő nyelvi-kulturális állapotai miatt jönnek létre. A két jelrendszert (betű- és kottairást) is használó, híres zenész családjában felnőtt romungro gyermek olvasáshoz való viszonya jobb, s egyben természetesebb is, mint az archaikusabb, zártabb és szegényebb közösségben élő, vályog-vetőé, román nyelvet beszélő beásé, akiknek nem természetes igényük volt korábban az olvasás, s a könyvet, az írást – s vele az iskolát és a könyvtárat – régebben elidegenítő tisztelet övezte. A műveltségét tekintve a magyar paraszt és

ingázó munkás gondolkodásához igazodni akaró magyar anyanyelvű falusi roma közösségekben e tiszteletnek még ma is számos jele mutatkozik.

Ma a roma családok többségében ismert az olvasni- és írni tudás jelentősége és fontossága, azonban az olvasás presztízse az utóbbi években sem sokat javult. Többnyire szükséges minimális feltételnek tartják az olvasást, a tanulást, amivel ugyan előbbre juthatnak, de sokkal kisebb lépésekben, mint az ügyeskedéssel. Az olvasás presztízse ott nő meg, ahol nagy szükség támad jól olvasó és író családtagokra, mert például a családfő cigány önkormányzati testületi tag lesz, vagy a család egy tagja részt vesz a helyi roma kulturális szervezet adminisztrációjában, esetleg hosszadalmas írásbeli intéznievaló akad. Megfigyelhető, hogy néhány közösségben, ahol cigány kisebbségi önkormányzat működik, pár év alatt megnőtt a könyvtárhasználatok száma, sűrűbbek lettek e használatok s kirajzolódik egy szerves folyamat: az önkormányzati tag pályázatok letöltése és kitöltése okán tér be a könyvtárba, a teleházba, majd egy kis idő múlva családtagjaik is interneteznek s egy idő után mindig akad, aki könyvet is kölcsönöz. Több esetben is előfordult, hogy az olvasóvá ténylegesen nem vált önkormányzati vezető felesége és gyermekei, gyermekeinek ismerősei rendszeres olvasókká válnak s ez egy 80–100 fős közösségben már jelentős számú (10–20 fős) olvasótábort is kialakíthat. Természetesen az olvasótábor nagysága, a könyvtárhasználat sűrűsége a könyvtáros hozzáállásán is múlik. Volt olyan település, ahol hamar eltűntek a roma könyvtárhasználók (meg is jegyezte a könyvtáros, hogy tisztavirág életű kezdeményezés volt, azonban arról nem tudott, hogy könyvtárától elidegenített táborának három tagja már a mi könyvtárunkat látogatja) s van olyan település, ahol könyvtári segítővé vált néhány roma fiatal.

Természetesen az, hogy a roma családnak van-e saját gyűjteménye vagy nincs, illetve visz-e haza dokumentumot (tudva, hogy azért felelőséggel tartozik) vagy nem, függ a roma olvasó szociális körülményeitől. Néha előfordulhatnak olyan nehézségek, melyek lehetetlenné teszik a dokumentum otthoni védelmét (mert például hozzáfér a 3-4 éves kistestvér) és ez úgy interpretálódik a könyvtárban – egy kicsit félelemből, egy kicsit szégyenkezésből – hogy indoklás nélkül, valamilyen dactól vezérelve nem akar kölcsönözni, még a legkedvezőbb felkínált feltételek mellett sem. Ilyenkor érdemes azokon a megoldásokon gondolkodni, amelyek biztosítanák a használni kívánt dokumentum tárolását.

Ma leginkább, az általam ismert roma családok többségében, a roma közösség, a család az olvasni vágyó magánügyeként, jogaként és lehetőségeként kezelik az olvasást, s bár az idősebbek – nem olvasóként, orális hagyományozódásban élő létükre – fel-felhívják a figyelmet annak szükségességére, ez nem nagy hatású figyelmeztetés. Egy-egy roma értelmiségi családtag, barát, ismerős jelentős változásokat hozhat magával, ez azonban már nem a család, hanem a helyi közösség egészének s tágabb értelemben a magyarországi roma közösségnek a hatókörébe tartozik.

Az archaikusabb közösségekben élő roma családoknál fellelhető az orális hagyomány és az írásos kultúra egymásra hatásának egy gyönyörű példája, a mese kétféle megformálása. Ugyanis a roma mesélők a hagyományozódással, idősebb mesélőktől, hallás útján eltanult mesék mellett szép számmal dolgoznak fel, s tesznek repertoárjuk darabjává gyermekként olvasott, vagy az iskolában, óvodában a pedagógustól hallott meséket, amint ezt a recens néprajzi gyűjtések mutatják. Azonban ezek a mesék is átalakulnak, helyi változatok születnek, így sokan a roma közösségből ezeket is régi cigány meséknek tartják, vagyis az olvasott, a könyvből megismert mese élő részévé

válík a helyi roma kultúrának. Ez a folyamat azonban elsősorban a magyar anyanyelvű közösségeknél figyelhető meg, míg a román nyelv egy archaikus változatát beszélő beások és a cigány nyelv valamely változatát beszélő közösségek esetében ez a jelenség ritkább. A nyitottabb, „polgárosultabb” roma közösségekben a mesélés hagyománya mára visszaszorult, vagy teljesen eltűnt, felváltotta ritkábban a könyvből mesélés, gyakrabban a mese- és rajzfilm kínálat.

Érdekes fejlemény, s úgy tűnik érint néhány nagy létszámú családot Zalában, a „könyves” foglalkozás megjelenése. A családfők ezekben a családokban az ócskapiaci kereskedésük repertoárjában a könyvet is szerepeltetik, könyvet vesznek, adnak el, cserélnek be másra. Számunkra azért érdekes, mert az árus családtagok bele-beleolvasnak a stand mellett egy-egy érdekesebbnek tetsző műbe, a szebb kivitelű mesekönyveket ajándékba kapják a gyermekek, egyáltalán, bekerül a könyv – s már nem csak mint eladandó termék – életük körforgásában. Nagykanizsán nyolcan váltak így rendszeres könyvtárhasználóvá. (Egyikük például a könyvtárban kereste meg a kedvelt regény folytatását.) A velük való kapcsolat a könyvtár számára is előnyös, mert egyfelől segítenek a főlős példányok újraértékesítésében, másfelől árult állományaikat időről-időre áttekintve a könyvtár fellelhet még a könyvtár gyűjteménye számára értéket jelentő, beszerzendő régi kiadványra. Vannak, akik papírgyűjtő munkájuk közben, vagy a MÉH-ben lelnek olvasnivalókra. Eddigi tapasztalataim szerint mindannyiukra jellemző, hogy először mindent elolvasnak válogatás nélkül, majd letisztul olvasói profiljuk, egy-két témát, szerzőt keresnek.

A helyi társadalomban élő adott roma közösségben, – legyen az cigány, beás (román) vagy csak magyar anyanyelvű – elsősorban a közösség szerveződési fokától függ az, hogy mennyire segíti az olvasás terjedését, megerősödését, milyen belső kényszerítő erővel hat a közösséghez tartozó gyermekeikre. A mai roma közösségek többségére még mondható: belső, illetve kifelé irányuló kommunikációjuk túlnyomó részben szóbeli, helyi kultúrájukban az oralitás uralkodó. (Ugyanez, ha nem is ilyen mértékben, de elmondható a falvak társadalmáról és a városok munkás társadalmáról is, s ez arra mutat, hogy az olvasáskultúra állapota függ az adott közösség szociokulturális jellemzőitől, állapotától is.) Azonban ahol a helyi roma társadalom elkezdett intézményes formákká szerveződni, felértékelődött az olvasás és az írástudás. Ahol kulturális szervezet alakult, ott a kulturális rendezvények és kapcsolatok létrehozták a közösségen belül azt a vezető, véleményformáló réteget, mely már olvassa és terjeszti a cigány irodalmat, mely az olvasást és az írást a helyi kultúra ápolásának szolgálatába állítja.

Az utóbbi évek jelenségei

Az utóbbi években felgyorsult a globalizáció az írott kultúra területén is a politikai szabadság kiterjedése és a földrajzi-gazdasági határok nagy részének megszűnése nyomán. A zalai, somogyi és baranyai beás, nógrádi, és Duna-Tisza közti romungro közösségekben azt tapasztaltam, hogy a roma fiatalokra is nagyon erős a korcsoport olvasási szokásainak, divatjainak és a média olvasást indukáló és (a vizualitás kizárólagosságát előidéző, vizuális függőséget kialakító eljárásaival) olvasást gátló tényezőinek hatása.

Az 1980–90-es években csak kis ütemű növekedés látható a könyvtárhasználat, a kölcsönzött vagy vásárolt dokumentumok száma terén, de az ezredfordulón jelentősen megváltozott a helyzet: egyre több indok volt iskolapadba ülni, könyvtárba járni,

könyvet kézbe venni. A változás három legerőteljesebb elemét említem csak itt: az Internet hozzáférhetővé válását a roma fiatalok számára is, a középkorú (18–40 év közötti) roma generációk korábbihoz képest nagy tömegű képzését és a roma civil szervezetek számának döbbenetes növekedését. E három hatás együttesen azt jelenti, hogy alig akad ma olyan roma nagycsalád, melynek valamely tagja ne tanulna, ne lenne rákényszerítve olvasásra, a közművelődés színtereinek látogatására. Így az olvasó cigány minden gyermek előtt már valóságos, gyakorlatában követhető tapasztalat, nem úgy, mint például az erről sokat mesélő Orsós Jakab gyermekkorában, ahol még a könyvtár fala közt levés is pszichikai teherként nehezedett az akkori gyermekekre. E három hatás azonban három különböző réteget hoz a könyvtárba: az Internet a középiskolás korú fiatalokat (14–25 éves), a diplomaszerezés a fiatal felnőtt generációt (18–30 éves) a roma közéleti szereplők és munkanélküliek képzése a középkorosztályt (25–40 éves). (Természetesen ez csak tendenciaként igaz.)

Az egyik leglényegesebb mozzanat mindegyik rétegnél ugyanaz: az első kapcsolat megteremtése az olvasással, a könyvvel. Az a pillanat, amikor a pedagógus, a könyvtáros úgy adhat kézbe egy könyvet, egy folyóiratot, hogy azt várják, arra készülnek. Az Internet okán betérő esetében ennek az adó pillanatnak nehezebb megteremtteni a körülményeit, hiszen ő egy gyorsabb információs világért, egy látszólag interaktívabb élményért jön be, a könyv számára túl csendes, túl nehézkes. A könyvtáros, az adó felől is ott áll egy elutasító sztereotípiája: a „nem olvasó internetfüggő” képe, annak ellenére, hogy az interneten is el kell olvasni dolgokat, sőt a fiatalok által legkedveltebb chat merő olvasás. Azonban az olvasmányélmény más, mint a chat, mint a funkcionális olvasás s ezt kellene valahogy megértetni, megízleltetni a fiatallal. A fiatal csak lassan lehet az olvasás felé vezetni. Mi Nagykanizsán leginkább az őket érdeklő témákban ajánlunk olvasnivalót is (például autókról, motorokról, sportról, divatról, játékprogramokról). De emellett megkeressük a fiatal környezetét is, hogy figyeljen rá: használja-e a könyvtárat tanulásra, művelődésre. Az is sokat segít, ha a család könyvtárba járni nem tudó tagjai számára visz könyvet. Erre a legérdekesebb példa az egyik zalai kistelepülésen lakó kislány esete, akit a nagymama mesekönyvért küldött be, hogy abból az ő édesanyja, a nagymama lánya felolvasson esténként. A kislány a következő alkalommal lelkenedezve újságolta, hogy éjszaka elcsente a mamának vitt könyvet és elolvasott egy mesét, ami nagyon tetszett neki. Azóta is rendszeres látogatónk.

Összességképpen leginkább az mondható el a mai magyarországi roma társadalomról, hogy egyre inkább alakul írásos kultúrává, egyre gyarapodik kulturális termése, egyre több műfajba mutatja be beszélt nyelveinek teremtő erejét. Ez egyre több önbizalmat ad a roma kultúrában nevelődő gyermeknek és az őt segítő pedagógusnak, s egyre több tere lesz az iskola, a könyvtár és a roma szervezetek együttműködésének. E reményteljes összképet még az sem rontja, hogy miközben a roma fiatal megpróbál úgy teljesíteni a magyar kulturális intézményekben, hogy sikeres legyen, immár saját kultúráját is építő roma értelmiségiként, s ebben próbál leküzdeni minden valós és vélt hátrányt, aközben a kultúra szerkezete, a kultúra fogyasztási szokásai úgy változnak, hogy minél gyorsabban (be)tanítható társadalmat, és benne ellenőrizhető értelmiséget alakítsanak ki.

Lehet, hogy lesz olyan olvasó, aki kétkedéssel fogadja gondolataimat, saját tapasztalatai alapján kevesli az olvasás irányába tett erőfeszítéseket. Én sem gondolom, hogy az út végére értünk, még a közepére sem. De azt látom, hogy honnan indultak el a

roma közösségek: a könyv nélkülség állapotából s most hol tartanak: a könyvet létrehozó, használó roma kultúrájánál. S ez bizakodással tölt el.

FERENC KARDOS: Thoughts about education of the Romany children, helping them to become readers.

According to the writing teachers and librarians, making endeavour to make reading popular with Romany children have to be fully aware of cultural dissimilitudes, given by the Hungarian Romany culture to the children, However, when making distinction one must not classify the cultural values. Both teachers and librarians have to note the values of the Romany culture and find the adequate methods.

FERENC KARDOS: Gedanken über die Erziehung der Roma Kinder zum Leser.

Der Pädagoge und der Bibliothekar, die für das beliebt machen des Lesens arbeiten, müssen darüber im Klaren sein, welches kulturelles Anderssein die ungarische Roma Kultur den Kindern vermittelt. Bei der Unterscheidung darf aber keine Rangordnung zwischen den kulturellen Werten erstellt werden. Der Pädagoge, der Bibliothekar müssen die Werte der Roma Kultur zur Kenntnis nehmen und die entsprechenden Methoden suchen.

Az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum gondozásában megjelent a

Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék

negyedik, bővített és átdolgozott kiadása.

A tárgyszójegyzék egységes, kidolgozott terminológiát biztosít a neveléstudományi szakirodalom tartalmi feldolgozásához, valamint a magyar és idegen nyelvű adatbázisokban való információkereséshez. A tárgyszójegyzék nemcsak a pedagógiai szakkönyvtárak munkáját támogatja, hanem oktatási anyagként is használható a könyvtáros képzésben.

A Magyar Pedagógiai Tárgyszójegyzék megrendelhető az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumtól (1089. Bp. Könyves Kálmán krt. 40. Lev. cím: 1363 Bp. Pf. 49.) illetve készpénzért megvásárolható a könyvtárban (1055. Bp. Honvéd u. 19.). Ára 3 000 Ft

